

ลักษณะของกษัตริย์ ในวรรณคดีไทย

ฉัตรชัย

ศุภระกาญจน์

ไทยเป็นชาติเดียวในเอเชียอาคเนย์ที่มกษัตริย์ปกครองสืบทอดกันมาโดยตลอด นับตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นต้นมา ไทยก็มีกษัตริย์ปกครอง โดยเรียกระบบการปกครองนี้ว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ไทยทรงอยู่เหนือบุคคลชนชั้นต่างๆ ในสังคม ทรงทำหน้าที่ปกครองชนชั้นต่างๆ อันประกอบด้วย ขุนนาง ข้าราชการ พ่อค้า ข้าราชการ และไพร่ พระมหากษัตริย์ของไทยจึงเป็นสถาบันหลักในสังคมเสมอมา

สถาบันกษัตริย์ของไทยเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย และเป็นส่วนสูงสุดของสังคม ดังที่ปรากฏในรูป

พระมหากษัตริย์, เชอพระวงศ์
ข้าราชการบริวาร, ขุนนาง, ทหาร, พลเรือน, ภิภษสงฆ์
พ่อค้า, พลเรือนอิสระ
ไพร่, ข้าราชการ

พระมหากษัตริย์ของไทยทรงมีลักษณะเหมือนสมมติเทพ หรือสมมติเทวราช (God King) ของคนในสังคม การที่พระมหากษัตริย์ทรงมีลักษณะเช่นนั้นก็เพราะเป็นความเชื่อถือของชนในชาติ โรเบิร์ต ไฮน์-เกลเดอ์น (Robert Hine-gedern) นักมนุษยวิทยาชาวเยอรมันซึ่งได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของสถาบันกษัตริย์ในประเทศเอเชียอาคเนย์ ได้อธิบายว่า

“สมาธิหรือบุคคลในสังคมที่มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมีกษัตริย์ของสมมติเทวราชัน มีความเชื่อมั่นว่า มนุษยชาติขึ้นอยู่กับอิทธิพลของบรรดาดวงดาวและสิ่งต่างๆ ในจักรภพ (universe) ความสุขของคนขึ้นอยู่กับการทำตัวให้สอดคล้องกับจักรภพ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการจำลองจักรภพดังกล่าวลงมาในรูปลักษณะที่จะกระทำการใดๆ ใดๆ ใด เพื่อการกระทำพิธีต่างๆ และมีความเชื่อถือว่าองค์พระมหากษัตริย์เป็นเทวสมมติที่แทนจักรภพทรงทำหน้าที่ป้องกันภัยอันตรายทั้งหลายที่เฝ้ามาจากจักรภพ ความเชื่อมั่นดังกล่าวจะเป็นไปในรูปใดขึ้นอยู่กับอิทธิพลทางศาสนาในสังคมนั้นเป็นสำคัญ เช่นทางศาสนาพราหมณ์ก็จำลองเรื่องราวเกี่ยวกับคัมภีร์มา โดยเปรียบองค์พระมหากษัตริย์เสมือนพระนารายณ์สำหรับประเทศพม่า ประเทศเขมร ประเทศไทยนั้น ไฮ-เกลเตอร์น มีความเห็นว่า ความเชื่อมั่นในองค์พระมหากษัตริย์มีความคล้ายคลึงกันกับที่กล่าวมาแล้ว เพราะอิทธิพลของพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ก็จะเห็นได้อย่างชัดในวรรณคดีที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์เสมือนเรียกพระวิษณุ หรือพระนารายณ์ เช่น ในโครงการแข่งขันสำหรับพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา หรือพิธีบรมราชาภิเษก เป็นต้น สำหรับประเทศไทย พม่า และเขมรซึ่งอยู่ในฝ่ายพุทธศาสนา ลัทธิหินยาน หรือเถรวาท ถือว่า พระมหากษัตริย์คือผู้ที่ไต่บำเพ็ญพระราชกรณียกิจมาแต่ชาติปางก่อน สถานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ก็คือ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ศักดิ์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนธรรมดาจะแตะต้องมิได้”¹

พัฒนาการของกษัตริย์ไทยได้เปลี่ยนแปลงมาเรื่อยๆ กล่าวคือพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยสุโขทัยมีลักษณะเป็น “พ่อ” มากกว่าเป็นกษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากพระนามพระมหากษัตริย์ในสมัยต้นสุโขทัย เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์, พ่อขุนบาลเมือง และพ่อขุนรามคำแหง ลักษณะการปกครองคงยังไม่มีการเกณฑ์ และระบบระเบียบมากนัก แต่ครั้นล่วงสมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้ว ฐานะของผู้ปกครองก็เปลี่ยนจาก “พ่อ” มาเป็น “กษัตริย์” มากขึ้น ดังจะเห็นจากพระนาม พระเจ้าลิไทหรือพระนาม พระมหาธรรมราชาลิไท เป็นต้น

ครั้นมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์ก็ได้เปลี่ยนแปลงมาเป็น “สมมติเทพ” หรือ “สมมติเทวราช” มากขึ้นอีกจนกระทั่งกลายเป็นสถาบันสูงสุดในสังคมสืบมา

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวถึงฐานะของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาไว้ว่า ในความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสังคมในสมัยอยุธยาโดยทั่วไปนั้น พระ

¹อ้างถึงใน ทศยา สุวรรณชฎ “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย” ทฤษฎีแนวความคิด ในกรพัฒนาประเทศ พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขและเพิ่มเติม. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๕, หน้า ๖๓๔-๖๓๗

มหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะต่าง ๆ กันดังต่อไปนี้ ในประการแรก ทรงเป็นเจ้าของชีวิต ซึ่งหมายความว่าทรงมีอำนาจเหนือชีวิตคนทุกคนในสังคม ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร จะสังเกตได้จากกฎหมายกรุงศรีอยุธยาว่า อำนาจสั่งให้ประหารชีวิตคนได้นั้น อยู่ในพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว บุคคลอื่นจะใช้อำนาจนั้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับพระราชทานอาญาสิทธิ์จากพระมหากษัตริย์ ในประการที่สองพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งหมายความว่าทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักร จะพระราชทานแผ่นดินเป็นเนื้อที่เท่าใดให้แก่ผู้ใดใช้ทำมาหากินก็ได้ หรือจะทรงเรียกเนื้อที่ที่ดินคืนเสียเมื่อไรก็ได้เช่นกัน ในประการต่อไป พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นพระธรรมราชา ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และใช้พระราชอำนาจปกป้องรักษาสถาบันแห่งพระพุทธศาสนา ตลอดจนศีลธรรมแห่งศาสนานั้น ทรงตราพระราชกำหนดกฎหมายต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง และทรงเป็นผู้ชี้ขาดขั้นสุดท้ายในข้อพิพาทและความผิดทั้งปวง”²

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม พระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ทรงเป็นกวี และทรงชบเลี้ยงกวีไว้ในราชสำนัก หรือถึงแม้มิได้อยู่ในราชสำนัก ก็เป็นข้าราชการบริพาร หรือข้าราชการอยู่เป็นจำนวนมาก กวีจึงมีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ไทยอยู่มาก เมื่อเป็นเช่นนี้กวีไทยจึงมีความรู้ประสบการณ์คล้ายคลึงกันโดยพื้นฐาน เมื่อจะผูกวรรณกรรมเรื่องใดขึ้น ก็ย่อมจับเอาสิ่งใกล้ตัวมาประกอบในวรรณกรรมของตน องค์ประกอบดังกล่าวนี้ได้แก่ตัวละคร บทบาท และฉาก

ในการสร้างตัวละคร กวีไทยมักนิยมจำลองเอาลักษณะและพฤติกรรมของพระมหากษัตริย์มาเป็นตัวเอก แต่มีการสร้างเสริมบุคลิกบทบาท และพฤติกรรมให้แตกต่างกันออกไปตามจินตนาการของกวี

สุวคนธ์ องตระกูล ได้วิเคราะห์ลักษณะของกษัตริย์ในวรรณกรรมไทย ไว้ว่า

“กษัตริย์ในวรรณคดีมีลักษณะไม่เหมือนกษัตริย์ตามอุดมคติของนักปราชญ์ เพราะกษัตริย์ตามอุดมคติเพียบพร้อมด้วยคุณธรรมความดีนานาประการ และยังมี ความเก่งกล้าสามารถในกิจการทุกด้าน กษัตริย์ตามอุดมคติ ไม่มีข้อบกพร่องแม้แต่น้อย การที่จะให้กษัตริย์ในวรรณคดีเลิศหมดเช่นนี้ ย่อมสุกวิสัย เพราะกษัตริย์จึงเป็นสมมุติบุคคลผู้มีส่วนดีและส่วนเสีย ตามที่กวีต้องการให้เป็นไป

²ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช สังคมสมัยอยุธยา (พระนคร : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๐), หน้า ๑.

เพื่อให้มีลักษณะที่เข้ากันได้กับเนื้อเรื่องและจุดมุ่งหมายของกวีที่แต่งวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ขึ้น เช่นกวีต้องการแต่งวรรณคดีขึ้นเพื่อสรรเสริญวีรกรรมของกษัตริย์ก็จะบรรยายให้กษัตริย์มีความเก่งกล้าสามารถ มีน้ำพระทัยห้าวหาญ เป็นต้น หากเป็นวรรณคดีที่กวีแต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง ก็จะบรรยายให้กษัตริย์มีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย เพราะถ้ากษัตริย์มีแต่ส่วนดี จะทำให้ผู้ไม่ได้รับความสนุกสนาน หรือได้รสแห่งวรรณคดีตามที่กวีต้องการ อย่างไรก็ตาม ลักษณะที่ดีหรือส่วนดีของกษัตริย์ในวรรณคดี กวีได้มาจากความนิยมของประชาชนซึ่งส่วนมากก็นิยมกษัตริย์ที่มีลักษณะเกือบเหมือนกษัตริย์ตามอุดมคติ เป็นต้นว่า ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มีเมตตา³

ลักษณะของกษัตริย์ซึ่งเป็นตัวเอกในวรรณกรรมไทยจึงมีลักษณะเหมือนกัน 4 ประการคือ

1. รูปร่าง
2. พึงพระทัยในอิสตรี
3. ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม
4. พระทัยอ่อน มีเมตตา และมีอารมณ์หวานไหว

1. รูปร่าง หมายความว่า มีพระสรีระโฉมเป็นที่ต้องใจแก่คนทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย มองเห็นตัวอย่างได้จากความงามของพระลอที่ว่า

โอบบาทพิตรเปลื้อง	ใจโลก
สาวหนุ่มพึงเป็นข้า	อยู่เพียงโทษทน หรือ
เดือนจรัสโคมแจ่มฟ้า	ผิวได้เห็นหน้า
ลอราชไซรัคุดเดือน	ดุจแล (ลลิตพระลอ)

นอกจากนี้ตัวละครเรื่องอื่นๆ เช่น พระอภัยมณีก็มีรูปร่างเป็นที่ต้องใจสตรีโดยถ้วนหน้าแม่แต่นางเงือกและนางยักษ์ผีเสื้อสมุทรซึ่งไม่ใช่มนุษย์ ยังหลงรักพระองค์ ถ้าไม่ใช่เพราะความมีรูปร่างแล้วพระอภัยมณีคงถูกนางยักษ์กินเป็นก๋ากษาหาร ตามที่นางได้ตั้งใจไว้ในตอนแรก แต่ทั้งนี้เนื่องจากนางยักษ์

“เห็นพระองค์ทรงโฉมประโลมใจ	นั่งเบ้าป้อยู่ใต้พระไทรทอง
ทั้งทรวดทรงองค์เอยก็อ่อนแอ้น	เป็นหมมแน่นนำชมประสมสอง”

³ สุวคนธ์ จงตระกูล, กษัตริย์ในวรรณคดีไทย, ปรินิพนธ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 161.

นางจึงเปลี่ยนใจไม่ฆ่า แต่บังคับพระอภัยมณีให้เป็นสามี พระองค์จำต้องยินยอมอยู่กับนางจนมีบุตร ชื่อ สินสมุทร

2. ฟังพระทัยในอิสตรี หมายถึงมีความชอบพอในสตรีเพศคล้ายคลึงกันแทบทุกเรื่อง โดยปรกติแล้วผู้ที่มีความสมบูรณ์พูนสุข มีความมั่งคั่งด้วยศรัทธาบรรดาศักดิ์พรั่งพร้อมด้วยศฤงคาร โอกาสที่จะแสวงหาสตรีงาม จึงมีมากกว่าคนธรรมดา กษัตริย์ในวรรณคดีมักจะฟังพระทัยในสตรี ลักษณะนี้เป็นสาเหตุให้มีบทพิศวาส บทหึงหวง ริษยา อาฆาต และบทโศกเศร้ารันทดเพราะฤทธิแห่งความรักได้อย่างที่คนอ่านบังเกิดอารมณ์สะเทือนใจตามไปด้วย

ตัวอย่างในแง่ใต้แก่ พระลอ, อิเหนา, พระอภัยมณี เป็นต้น ตัวเอกเหล่านี้มีความผูกพัน และฟังพระทัยในอิสตรีอยู่โดยตลอดทั้งเรื่อง ดังข้อความข้างล่างนี้ได้แสดงอารมณ์ฟังพระทัยในอิสตรีของอิเหนาอย่างมีชั้นเชิง

“พิศพรรณมิ่งไม้นาวา	ร่นร่วมรลยาเรียงราย
บ้างเปล็ดดอกออกท้ออรชร	บ้างแบ่งบานเกสรแย้มขยาย
หอมทวนอวลกลิ่นอบอาย	คล้ายคล้ายเหมือนเมื่อยถ้ำทอง
แมนไต้ดวงยิวมาด้วยพิ	จะชวนขั้ปรีดิ์เปรมเกษมสอง
เห็นการะเกดสีเหลืองเรืองรอง	เหมือนผิวเนียน้องที่ตองใจ
พระเหลือบแลดุดอกสร้อยฟ้า	ยื่นย้อยระย้างามไสว
เหมือนสร้อยห้อยมวงนางทรมวย	ถ่าน้องน้อยห้อยไว้กระมังนา
จะให้รู้วายุทบ้าน	ให้พม่าติดตามทา
เห็นเล็บนางบานตระการตา	เหมือนนชายีท้าวของเรียมเอย”

ลักษณะเช่นนี้ดูเหมือนจะจงใจผูกเรื่องขึ้นให้เป็นลักษณะเฉพาะ และเป็นความนิยมอย่างหนึ่งในวงวรรณกรรมไทยเช่นกัน แม้ในเรื่อง “ลิลิตตะเลงพ่าย” ซึ่งสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ขึ้นจากประวัติศาสตร์อันแห้งแล้ง ไม่มีเรื่องของสตรีเพศเข้ามาเกี่ยวข้องในประวัติศาสตร์นั้นเลย แต่ท่านผู้ทรงนิพนธ์ทรงตระหนักในความสำคัญของบทพิศวาส จึงได้บรรยายให้พระมหาอุปราชามีบทบาทเกี่ยวข้องกับสตรี ทรงสามารถบรรยายความรู้สึกของพระมหาอุปราชาทอนสังลา และคร่ำวรวญถึงสนมได้อย่างสะเทือนอารมณ์ผู้อ่านยิ่งนัก ทำให้รู้สึกว่พระมหาอุปราช่าฟังพระทัยในอิสตรี และทรงใช้ชีวิตในวังอย่างเกษม

สำราญยิ่ง พระองค์ทรงไม่พระทัยในเรื่องรักมากกว่าการณรงค์สงคราม เห็นได้จากตอนที่เดินทัพมาในป่า พระมหาอุปราชาทรงคิดถึงแต่เหล่าสนมกำนัล แทนที่จะทรงครุ่นคิดหาวิธีเผด็จศึกสยาม ดังโคลงที่ว่า

สายหยุดหยุดกลิ่นฟุ้ง	ยามสาย
สายบ่หยุดเสน่ห์ท่าย	ห่างเศร้า
กคนกวนวาย	วางเทว รามแม่
ถวิลทุกขวบค่ำเช้า	หยุดได้ฉันท
คิดโฉมนางโพธิ์ผู้	เพ็ญศรี
เคยร่วมรมย์ฤาดี	คับริ้น
ถนอมนุชแนบนากิ	พูนเสน่ห์
นักรบรารสข้อน	อกให้ไทยถวิล.

3. ตั้งอยู่ในทศพิศราชธรรม หมายความว่าตั้งอยู่ในธรรมของพระราชา 10 ประการ คือ⁴

1. ทาน	การให้	6. ตปี	ความเพียร
2. สัจ	การรักษาศีล	7. อภิโกธ	ความไม่โกรธ
3. ปริจาคะ	การเสียสละ	8. อวิหสา	ความไม่เบียดเบียน
4. อาชฺฐวี	ความซื่อตรง	9. ขนติ	ความอดทน
5. มททว	ความอ่อนโยน	10. อวิโรธนี	ความไม่ประพฤติดิตทำนองคลองธรรม

ตัวเอกที่เป็นกษัตริย์ในวรรณกรรมไทย มักจะบวรากฎลักษณะเช่นนี้เสมอ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ *สุคนธ์ จงตระกูล* ได้อธิบายต่อไปว่า⁵

พระลอในเรื่องลิลิต พระลอก็เป็นกษัตริย์ที่ทรงตั้งมั่นอยู่ในทศพิศราชธรรม ข้าราชการจึงมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระองค์ยิ่งนัก เห็นได้จากพระลอมีรับสั่งให้ข้าราชการบริพารที่ตามเสด็จไปถึงชายแดน กลับไปเมืองสรวง ข้าราชการบริพารเหล่านั้นพากันกราบแทบพระยุคลบาท แล้วทูลด้วยความจงรักว่า

⁴ เปลื้อง ณ นคร, พจนะ-สารานุกรม, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖) หน้า ๑๕๕.
⁵ สุคนธ์ จงตระกูล, กษัตริย์ในวรรณคดีไทย, ปรินิพนธ์พนธ์มหาวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า ๔๑

“ขอโดยเสด็จราชทัณฑ์” ทรงธรรม์
 คั้นขอบเสวยไอยศวรชัย ผ่ายทล้า
 ผิวไปและถึงกรรม ดีกว่า คั้นพ่อ
 ยากสิ่งใดเพื่อข้า จักได้ยาสา”

แม้พระนางบุญเหลือผู้เป็นพระชนนี ยังกล่าวชมเชยว่า
 “ไขเป็นไททั่วแต่ พอดี ลูกเอ๋ย
 เป็นยอดมกุฏกษัตริย์ ผ่ายเผ้า
 ท้าวร้อยเอ็ดเมืองมี มาล้วย พระนา
 ทูลบาทบงกชเจ้า แม่เอยรทุกอัน”

พระองค์ทรงเป็นที่รักของทวยราษฎร์โดยถ้วนหน้า เมื่อสิ้นพระชนม์ที่เมืองสรอง
 แผ่นดินเมืองแมนสรอง ก็จะเย็นระย้อยค้ำยันน้ำตาของราษฎรที่พากันร่ำไห้ด้วยความเศร้าโศก
 ถึงโคลงที่ว่า

“เสียดให้ทุกราษฎรไท่” ทุกเรือน
 ออกแผ่นดินดเหมือน จักขัว
 ไม่เห็นตะวันเดือน ดาวมืด ม้วน
 แลแห่งใดเห็นน้ำ ย่อมน้ำตาคน”

ในเรื่อง “ลิลิตตะเลงพ่าย” ก็แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงตั้งในทศพิธราช
 ธรรมจากโคลงบทที่ว่า

“ไปวางขัตติวรรณะ” สักอัน
 ท่วทศพิธราชธรรม ท่านสร้าง
 สงเคราะห์จัตุราบรร สัสสุข เสมอณา
 สังคฤหพัสดอ้าง สัสสืบผล”

บรรดาเมืองชั้นทั้งหลายก็ได้รับความเป็นธรรมจากพระองค์โดยทั่วกัน กรณีที่พระองค์
 ทรงไว้ชีวิตบรรดาแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันในคราวทำศึกกับพม่า นั้น ก็แสดงให้เห็น
 แล้วว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม คือทรงผ่อนผันโทษให้ด้วยทรงมีพระทัย

เมตตาเป็นพระนิสัยในตอนแรกที่พระองค์ทรงมีรับสั่ง ให้ประหารก็ใช้ว่าด้วย พระอารมณ์ พิโรธ แต่ก็เพราะพระประสงค์ที่จะรักษาวินัยทหารมิให้เป็นเยี่ยงอย่างสืบไป ซึ่งถ้าพิจารณาในแง่การปกครองก็เป็นการกระทำที่ถูกต้อง

4. มีพระทัยอ่อน มีเมตตา และมีอารมณ์ให้อ่อนไหว เพราะเหตุที่เมืองไทยเป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา ทั้งชาวไทยยังเป็นพุทธมามกะที่ดี อิทธิพลคำสอนทางศาสนาจึงมีประจำอยู่ในสันดาน ทำให้คนมีความเมตตาต่อกัน ความอ่อนโยนแห่งจิตใจจึงแสดงออกมาทางคำต่าง ๆ เป็นต้นว่าทางดนตรี ที่มีช่วงทำนองช้า ๆ เย็น ๆ ไม่เร้าร้อนทางศิลปกรรมคำต่าง ๆ อันมีความละเอียดวิจิตรบรรจง ทางคำต่าง ๆ อันมีความละเอียดวิจิตรบรรจง ทางนาฏกรรมอันอ่อนช้อยงดงาม และท้ายสุดก็ทางวรรณกรรม ซึ่งกวีได้แทรกอารมณ์อ่อนโยนละเมียดละไมให้กับตัวละครหรือบุคคลในเรื่อง โดยให้มีจิตใจอ่อนไหวง่าย มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์และไม่อาฆาตจองเวร

พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่มีอารมณ์ให้อ่อนไหวมากที่สุดองค์หนึ่ง ทั้งนี้เพราะพระองค์มีลักษณะไม่เหมือนกษัตริย์องค์อื่นๆ ตรงที่ทรงมีอารมณ์เป็นศิลปิน โปรดดนตรีมากกว่ายุทธวิชา อาวุธของพระอภัยมณีคือปี่ เพลงปี่ของพระองค์สามารถทำให้คนฟังบังเกิดความซาบซ่านเคลิบเคลิ้มหรืออาจทำให้ขาดใจตายได้ พระอภัยมณีทรงโอ้อวดว่า เพลงปี่ของพระองค์นั้นสามารถทำให้ใครต่อใครใจอ่อนนอนหลับลืมสติไปได้ ดังบทที่ว่า

“ถึงมนุษย์ครุฑาเทวาราช	จัดบาทกลางป่าพนาสินธุ์
แม่นี่เราเข้าไปให้ได้ยิน	จะสดสั้นโทโสที่ไกรธา
ให้ใจอ่อนนอนหลับลืมสติ	อันลัทธิตนตรีดีหนักหนา
ซึ่งสงสัยไม่สิ้นในวิญญาน์	จงนิทราเถิดจะเข้าให้เจ้านอน”

(พระอภัยมณี)

บรรณานุกรม

- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว., สังคมสมัยอยุธยา พระนคร, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2510
 ชาติยา สุวรรณะชฎ, ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้วใจและเพิ่มเติม พระนคร
 สถาบันมันต์พัฒนาบริหารศาสตร์ 2515
 เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรม กรุงเทพฯ, ไทยวัฒนาพานิช, 2516
 สุวคนธ์ จงตระกูล, กษัตริย์ในวรรณคดีไทย ปรินญาณินทรมหาบัณฑิต, แผนกภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516